

В. В. СИЧОВА

ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УЯВЛЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ поч. XVI – поч. XX ст.

Проаналізовано еволюцію уявлень українських філософів і суспільно-політичних діячів поч. XVI – поч. XX ст. про характер взаємодії політичної опозиції з урядом, органами державного управління. Виявлено ментальні особливості ставлення української політичної опозиції до влади, специфіку моделі взаємодії політичної опозиції не лише з урядом, але й з усією системою державного управління в Україні, запропоновано авторську періодизацію відповідних поглядів.

The article include analyze of the evolution of presentations of Ukrainian philosophers and social and political figures of begin. XVI – begin. XX ages about the character of interaction between political opposition and a government, the organs of public administration. It allowed the author to define the mental peculiarities of relation between Ukrainian political opposition and power, specific of model of interaction of political opposition not only with a government, but also with all system of public administration in Ukraine, to propose the author's periods of the proper looks.

Виникнення нових суспільних інститутів обумовлено модернізацією системи державного управління в Україні в напрямку демократизації, децентралізації. До таких інститутів можна віднести інститут політичної опозиції, діяльність якого, у свою чергу, змінює характер, механізми, методи та ефективність державного управління. Взаємодія інституту політичної опозиції з органами державного управління викликає суперечливі оцінки з боку сучасних політиків і вчених. Це посилює інтерес до української суспільно-політичної думки про характер та результати відносин політичної опозиції з урядом чи органами державного управління.

Ставлення українських філософів до політичної чи парламентської опозиції аналізували на початку ХХІ ст. у соціально-філософському та політичному контексті українські дослідники М. Михальченко, Ф. Рудич, Л. Червона, О. Совгіря, С. Бондар, Н. Вінничук, Н. Піскарьова. Проте проблема взаємодії політичної опозиції не лише з владою як урядом, а з усією системою державного управління ще не була предметом їхнього дослідження.

Метою статті є визначення основних етапів і тенденцій розвитку української суспільно-політичної думки з доби Відродження до Нового часу щодо характеру взаємодії політичної опозиції з органами державного управління.

Умови виникнення української суспільно-політичної думки щодо характеру взаємодії політичної опозиції з органами державного управління відрізнялися від західноєвропейських у добу Відродження (XIV – поч. XVII ст.). Це обумовлювалося відсутністю в українців власної держави, приналежністю українських земель Великому князівству Литовському та Польському королівству. На відміну від більшості західноєвропейських країн, в яких у XV – XVI ст. установилася абсолютна монархія, у Польщі з кінця XV ст. шляхта на вольному сеймі обирала короля. Наявність певних елементів демократії в державному ладі, а також федеративного адміністративного устрою польсько-литовської держави сприяли спростуванню українськими гуманістами (Ю. Дрогобичем, П. Русиним із Кросна, Г. Смотрицьким, С. Оріховським (Роксоланом)) теорії божественного походження влади. Вони заклали підстави для майбутньої теорії суспільного договору та торкнулися проблеми ставлення влади до опозиції. Так, С. Оріховський (1513 – 1566) зазначав, що королівська влада виникає внаслідок угоди між людьми (суспільного договору): король обирається й залежить від волі громадян республіки [14, с. 33]. Суспільним ідеалом Роксолана була станова система, в якій він убачав новочасне втілення античної ідеї “змішаної держави”, зокрема “Політії” Аристотеля. Той правитель, хто не має при собі сенату (або останній представляє собою “нікчемний гурт людей”), хто використовує республіку для своїх потреб, є, на думку політичного мислителя, тираном [Там же, с. 35]. С. Оріховський, як і його попередник, італійський мислитель і політик Н. Макіавеллі, заперечував протест проти влади монарха. Український гуманіст висловлював побоювання щодо суперечностей між вищими урядовцями, “незгод”, “чвар” у Сенаті, які, на його думку, швидше за інше руйнують державу. Він негативно ставився до партій, бо вважав, що вони знесилюють супротивників образами, приниженнями, плітками [Там же, с. 36]. Тож, говорячи сучасною мовою, можна стверджувати, що С. Оріховський виступав проти опозиції в представницькій установі, проти такої її функції, як критика. Разом з тим, домагався від сенаторів, “щоб ласкаво дозволили вільно говорити правду королеві у вічі” [Там же, с. 36], тобто наполягав на використанні в державному управлінні інформативної функції опозиції.

Ідею С. Оріховського щодо поділу влади між різними суспільними інститутами – церквою, королем, представницькими органами повноправних громадян та судами – можна вважати внеском українського мислителя у створення системи стримувань і противаг. На особливий інтерес заслуговує пропозиція Роксолана встановити в державі суд з виборних суддів, щоб запобігти незгоді, ненависті та заколотам у суспільстві [Там же, с. 36-37]. Виділення в окрему гілку влади судової системи, на його переконання, сприятиме поліпшенню управління провінціями [Там же, с. 37-38] (читай – на місцях).

За відсутності власної держави погляди українського полеміста другої пол. XVI – поч. XVII ст. І. Вишенського на проблему взаємодії опозиції та уряду суттєво відрізнялися своїм радикалізмом від теорій його західноєвропейських сучасників. Звинувачуючи весь державний лад Речі Посполитої, він у своїй “Книжці” (1598 р.) схвалював опозиційність українців (православних) не лише по відношенню до уніатів, Папи римського, але й до влади світської і короля [4, с. 102].

Відсутність українського представництва в польському Сеймі, а в Російській монархії самого парламенту, де була можлива легалізація опозиції, обумовили специфіку української політичної думки. Вона репрезентувала опозиційний напрямок по відношенню до урядів та органів державного управління тих країн, у складі яких перебували українські землі: Речі Посполитої та Росії. На початку XVIII ст. Пилип Орлик (1671 – 1742) під впливом спогадів про період козаччини, розвиваючи вчення про розподіл влади (на законодавчу, виконавчу, судову), зробив свій внесок у подальшу розробку системи стримувань і противаг. Він наполягав на необхідності обговорення урядових рішень у незалежній державі на приватних і публічних радах, після чого схвалення їх з боку володаря [15, с. 30]. Автор Бендерської Конституції не лише схвалював повстання, війну козаків (за ревну віру православному, за закони батьківщини і старі вольності) проти польської влади, але й вважав такі методи законними [15, с. 25 – 27].

Установлення абсолютизму в Росії змінило характер української думки з радикальної на помірковану у ставленні до опозиції. Український просвітник Феофан (Єлісій) Прокопович (1681 – 1736), захищаючи процес централізації російської держави, спрямовував критичне вістря своєї першої в Росії теорії просвіченого абсолютизму проти князівсько-боярської опозиції. Але навіть він допускав опозиційність у формі обурення з приводу того, що “нечесні та нікчемні люди перевищують нас впливом, займають вищі, ніж ми, посади, ... усе роблять ради своїх примх, і, навпаки, корисні, мужні і розумні люди в погорді та зневазі” [16]. Проте Ф. Прокопович категорично не приймав опозиції в системі управління: “не годиться, щоб панувала незгода через особисту неприязнь між тими, хто публічно з’єднаний найвищою владою”. Тим більше був противником насильницьких дій (повстань) щодо уряду, бо тоді, на його переконання, руйнується повага до попереднього способу життя, більшого значення набуває те, до чого змушує примус” [17].

Інший церковний і культурний діяч Георгій Кониський (1717 – 1795) вже у середині XVIII ст. у своїй п’єсі “Воскресіння мертвих” (1747 р.) дозволив собі критику всієї існуючої системи державного управління, чиновників і суддів за хабарництво.

Якщо західноєвропейські просвітителі з другої половини XVIII ст. почали виправдовувати можливість зміни уряду в насильницький спосіб, то українські мислителі піднімали питання про можливість одностороннього порушення укладеного суспільного договору. Чиновник російського Сенату Яків Павлович Козельський (1729 – 1795) (українець за походженням) у зв’язку з початком діяльності “Комісії для складання нових законів” написав “Філософічні пропозиції”, що призначалися для депутатів від українських областей, серед яких був його рідний брат. Автор не обмежився лише критикою існуючого суспільно-політичного ладу та феодално-кріпосницьких відносин. Я. П. Козельський допускав в якості способів поліпшення стану суспільства одностороннє порушення укладеного договору, якщо той завдавав шкоди для якоїсь зі сторін [11], наприклад одну людину відправляв у рабство до іншої [5, с. 113]. Це ставало підґрунтям для критики дій правителя й виправдання опозиції.

З другої чверті XIX ст. західноєвропейські філософи почали відходити від теорії “суспільного договору”, обґрунтовувати нові принципи державного управління з урахуванням прав і інтересів меншості, щоб запобігти застосуванню нею грубої сили. Українське національне відродження обумовило специфіку української суспільно-політичної думки XIX ст. Крім проблеми про відносини політичної опозиції з органами державного управління, українські суспільно-політичні діячі поставили на порядок денний питання захисту прав національних меншин (національної опозиції). Соціально-економічна відсталість, наздоганяюча модернізація, відсутність парламентської установи в Росії обумовили неоднозначне ставлення українських мислителів середини XIX ст. до насильницьких методів боротьби політичної опозиції з урядом та органами державного управління. Титан українського національного відродження Тарас Григорович Шевченко (1814 – 1861), будучи членом Кирило-Мефодіївського товариства, поєднав у своїх поглядах соціальну та національно-державницьку парадигму. Як представник опозиційного до російського уряду напрямку суспільно-політичної думки він вважав, що свобода народу і воля кожного його представника була неможливою без зруйнування системи державного управління Російської імперії, яка встановлювала соціальне та національне гноблення. Основною гарантією інтересів нації, на його переконання, могла стати лише державна незалежність. Проте насильницькі методи (народне повстання, селянська революція) руйнації існуючої системи державного управління для нього не були єдиними засобами боротьби з владою (на чому традиційно наголошувалося в радянському шевченкознавстві). Збройне повстання для Т. Г. Шевченка було крайнім заходом, який лише може закінчити те, що повинно визріти в суспільстві внаслідок тривалої підготовки. Він з рішучістю закликав до боротьби, але ніколи не надавав їй виключності як “шляху” і не бачив, на відміну від К. Маркса, її переваги над іншим напрямком – мирної трансформації [1, с. 136].

Інший член Кирило-Мефодіївського товариства історик Микола Костомаров (1817 – 1885) звертав увагу на особливості менталітету нації та його вплив на її історичну долю. Тому вважав за необхідне

врахування ментальних рис при створенні політичних програм. Братчик письменник Пантелеймон Куліш (1819 – 1897) гостро поставив проблему формування власної національної еліти як з представників старих, русифікованих і полонізованих еліт, так і з інших соціальних верств шляхом цілеспрямованого виховання національного духу та державницького мислення [18]. Враховуючи опозиційний характер тогочасної української еліти, можна стверджувати, що ідея П. Куліша була спрямована на розвиток контреліти.

Ще один представник Кирило-Мефодіївського товариства Георгій Андрузький (1827 – ?) наголошував на неможливості жодним законом заборонити громадянинові свободу думки, на необхідності легітимними методами добиватись перегляду несправедливих законів. Визнаючи носієм суверенітету і головним джерелом влади в суспільстві народ, Г. Андрузький наділяв законодавчими функціями в державі народний сейм. Саме його представники могли висловлювати незгоду з існуючим законодавством, вказуючи на недоліки закону і вимагаючи їх покращання чи знищення. Владі він відводив право покращувати закони, а народу (виключно) – право їх знищувати [10, с. 419]. Конституційний проект цього політичного діяча передбачав видання “Народної опозиційної газети”, що мала критикувати уряд і вимагати перетворень [18].

Серед напрямків національного і соціального звільнення України Г. Андрузький вказував створення федерації, яка мала складатися з семи автономних округів (у т.ч. України з Чорномор’ям, Галичиною та Кримом), виключаючи Росію, зі своїми президентами, віце-президентами та сенатом [13, с. 570]. Знищення станових і родових привілеїв, на його думку, мало сприяти проведенню реформ, у результаті яких пересічні громадяни отримують доступ до інститутів державної влади. Залучення до влади великої кількості освічених людей мало полегшувати “справу правління”. Висловлюючись сучасною мовою, можна сказати, що Г. Андрузький вважав легітимацію суперечливих інтересів та репрезентацію різних (альтернативних) поглядів засобами підвищення ефективності управління. Можливо, аналіз і пропозиції братчиків щодо кращих методів державного управління стали підставою для висновку О.І. Салтовського про те, що Кирило-Мефодіївське товариство забезпечило модернізацію політичного мислення відповідно до тогочасного рівня політичної думки Західної Європи [18].

Наприкінці ХІХ ст. українська суспільно-політична думка включилася в розробку принципів державного управління, які враховували права та інтереси меншості, що було притаманно на той час західноєвропейським філософам. Публіцист, історик, філософ Михайло Петрович Драгоманов (1841 – 1895) наполягав, що залучення меншості до державно-управлінської діяльності в умовах демократії є запобіжником гніту та диктатурі (навіть у вигляді народного самодержавства) [9, с. 55]. Він не бачив шкоди в тому, що існують відмінності в людських поглядах, а навпаки, розглядав їх як засіб здобуття істини (“доходити до правди”).

Поділяючи опозицію на соціальну та політичну, М. П. Драгоманов пояснював причини її виникнення діяльністю російського уряду [8, с. 100]. Як громадський діяч він вважав за необхідне формування кадрів для політичних партій (зокрема, федерально-демократичної партії), щоб вони вирішували проблеми українського населення [Там же, с. 103, 137]. Як головний ідеолог громадівського руху, М. П. Драгоманов був переконаний, що централізація унеможливила політичну свободу, в т.ч. право опору незаконним діям чиновників, спричиняла політичні перевороти, які заміняли самодержавство королів самодержавством парламентської більшості, удосконалюючи бюрократичну машину управління [Там же, с. 104; 9, с. 53]. Він чітко розрізняв поняття “народна воля” та “політична свобода” [Там же, с. 117], яка, на його думку, не існує без общинної, обласної, національної децентралізації, що, по суті, означало обмеження державної влади [Там же, с. 118, 134]. Він вважав, що лише децентралізація, самоврядування, автономія України (з кількістю населення у 17 млн) із власним представницьким органом стане захистом від підпорядкування управлінню представників “народної волі” 40 млн великорусів. На його думку, Народна воля (у вигляді самодержавства народного прямого чи представницького) не виключає можливості встановлення диктатури [Там же, с. 118].

Аналіз діяльності російських революціонерів переконав М. П. Драгоманова у справедливості зауваження, що “у будь-якій країні опозиція, перш за все, складається за типом того уряду, з яким вона веде боротьбу” [Там же, с. 115]. Український мислитель обґрунтував, що модель політичної опозиції, її інституційна взаємодія з системою державного управління залежить від характеру та методів діяльності уряду.

Піднімаючи питання захисту національних інтересів, М. П. Драгоманов, по суті, захищав інтереси такої меншості, як національна опозиція. Серед шляхів його вирішення він називав ліквідацію економічної нерівності, яка, у свою чергу, була можливою через отримання автономії внаслідок дружнього тиску на уряд [Там же, с. 136]. Разом з тим, він не визнавав застосування опозицією насильницьких методів боротьби щодо уряду, пропонуючи еволюційний шлях реформ політичного ладу в результаті діяльності та збільшення кількості членів політичних і національних товариств [Там же, с. 142, 143]. Відстоюючи право на критику існуючих порядків, М. П. Драгоманов вимагав політичної амністії для представників опозиційних до влади діячів [19, с. 62-63].

Федералізм українського філософа та суспільного діяча стосувався не лише форми територіального устрою, а був головним засобом взаємозв’язку суб’єктів політичної дії, сутність якого полягала в рівноправності. М. П. Драгоманов прагнув побудову суб’єкт-суб’єктних відносин, завдяки яким можливе узгодження інтересів без порушення прав і свобод, а також уникнення насильства. За такої системи органи державного управління обмежувалися б і контролювалися інститутами громадянського суспільства, які висловлювали та втілювали б інтереси громадян як справжніх носіїв суверенітету держави [12, с. 379].

Тому М. П. Драгоманова можна сміливо зараховувати до засновників такої системи державного управління, яка отримала назву “демократичне врядування”.

Представник західноукраїнської суспільно-політичної думки І. Я. Франко (1856 – 1916) усупереч марксизму, вважав, що проведення необхідних реформ саме через механізми держави дозволить уникнути кривавої різанини і досягти бажаного результату при максимальному забезпеченні прав і свобод усіх членів спільноти [2, с. 523]. І. Я. Франко був переконаний, що “в майбутньому суспільному ладі місце держави всюди заступить адміністрація суспільних утворень, обрана всіма членами общини, повіту тощо” [23, с. 452]. Тож майбутнє державне управління він представляв як громадське самоуправління, яке поєднує спадщину минулого та паростки майбутнього, що сприятиме національному солідаризму. Грунтовно дослідивши традиційні форми громадського самоуправління українців, І. Я. Франко дійшов висновку, що українцям притаманне поєднання колективних форм організації влади з персоніфікованою відповідальністю наділених владою осіб, ненасильницькі механізми реалізації влади. Як один із засновників Русько-Української Радикальної партії (1890) І. Я. Франко вимагав забезпечення національним меншостям політичних і культурних прав шляхом демократизації системи державного управління. Марксистську ідею всевладдя комуністичної держави український політичний діяч розглядав як “тріумф нової бюрократії над суспільством, державний деспотизм” [25, с. 150; 24, с. 342]. Установлення державного соціалізму, який нагадував державний деспотизм, на думку І. Франка, могло стати гальмом розвитку або ж джерелом нових революцій [21, с. 149].

Аналізуючи засади державного управління на початку ХХ ст., український історик та політичний діяч М.С. Грушевський (1866 – 1934) установив залежність кількісних показників представництва меншості, опозиції від виборчої системи. З метою залучення меншості до державно-управлінської діяльності він пропонував внести корективи в існуючу мажоритарну систему, наприклад установити квоту для інтелігенції (наприклад, не більше 25 % від загальної кількості) [6, с. 310; 7, с. 289]. А також, крім представника партії, який отримував більшість голосів виборців, обирати й другого за результатом виборів кандидата, який отримав не менше чверті голосів, або двох представників меншості, які б мали не менше однієї п’ятої голосів [6, с. 311, 312]. Збільшенню ролі національного представництва у процесі управління, на думку М. Грушевського, сприятиме створення автономних областей, надання самоврядування місцевим громадам: виборним управам волостей, повітів; обласним сеймам [6, с. 312]. Вирішення національного питання (захист інтересів національних меншин) учений пов’язував з децентралізацією державного управління, наданням областям і народностям автономії. Вирішення соціально-політичних питань М. С. Грушевський відводив до відома загальноросійського парламенту, правда, категорично не сприймаючи двопалатного устрою, вважав другу палату парламенту гальмом народоправства [6, с. 304, 307-308]. Щоб забезпечити достовірність виборів, М. С. Грушевський пропонував формувати виборчі комісії з представників партій, які виставляють кандидатів, зменшити виборчі округи, обмежити роль урядового комісара на виборчих дільницях простою присутністю [Там же, с. 309].

На особливу увагу заслуговують уявлення М. С. Грушевського про діяльність парламентської опозиції. Він визнавав обструкцію (“аж до стуку”) за найбільш дієвий (єдиний) засіб парламентської боротьби в Галицькому сеймі, в разі неможливості добитися від уряду чи правлячих сфер реалізації вимог української опозиції [7, с. 266, 278]. Не розділяючи ленінського радикалізму щодо характеру опозиційної діяльності, український політик вважав, що знаходження в опозиції не знімає необхідності вести буденну роботу в представницькому органі, в комісіях, звертатися до влади з питань виборців. Разом з тим М. С. Грушевський вважав, що опозиція має виступати проти непринципових поступок з боку уряду, які не можна робити приводом для зміни її основного напрямку діяльності (“принципової політики”) [Там же, с. 284]. Він категорично не сприймав тактику галицьких українців щодо “малих справ”, вважаючи її зрадою національних інтересів [Там же, с. 290–294]. Можна зазначити, що для М.С. Грушевського діяльність опозиції на регіональному рівні була складовою її діяльності на загальнонаціональному рівні. Зараховуючи всі питання, які йдуть усупереч існуючому режиму (соціально-економічні, національні, культурні) до політичної сфери [Там же, с. 303], М. С. Грушевський, по суті, визначив причини виникнення політичної опозиції.

Такої думки дотримувався і представник західноукраїнської суспільно-політичної думки кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Ю. Бачинський (1870 – 1940). У своєму відомому творі “Україна irredenta” (Україна уярмлена) (1895) він доводив, що політична діяльність української опозиції в австрійському парламенті має соціально-економічне підґрунтя [2, с. 34, 69, 70]. Питання соціально-економічного звільнення політичний діяч пов’язував із національним звільненням, побудовою національної держави [2, с. 41, 70, 86]. Як і М.С. Грушевський, Ю. Бачинський був переконаний, що задоволення національних інтересів у багатонаціональній державі можливо було за умов децентралізації державного управління, створення федералістичного устрою держави [2, с. 41]. Ю. Бачинський, як і К. Каутський заперечував теорію К. Маркса про диктатуру пролетаріату, визнавав права на приватну власність, активну соціальну роль держави в перерозподілі матеріальних і соціальних благ, був прихильником поступової еволюції в напрямку встановлення справедливості [3, с. 70].

Ю. Бачинський вважав, що кожна партія має представляти якусь соціальну верству (клас). Тому, на його думку, в разі виникнення Української держави в тактичному і стратегічному плані було необхідним існування певних політичних сил, які б відстоювали різні соціальні інтереси. Цим Ю. Бачинський

обґрунтовував недоцільність об'єднання всіх партій в одну, закликаючи до запровадження принципів демократизму і плюралізму в діяльності партій [3, с. 99, 103, 107, 108]. Міркування Ю. Бачинського можна покласти в основу висновку про стабілізаційну роль опозиції для суспільства та системи державного управління.

Український філософ, соціолог, правник Б. Кістяківський (1868 – 1920) у своїх дослідженнях намагався поєднати соціалізм із лібералізмом, був прихильником компромісної єдності групових інтересів суб'єктів державотворення. Обстоюючи принцип народного суверенітету, він застерігав від необмеженого народовладдя. Услід за М. Драгомановим Б. Кістяківський наполягав на представництві всіх верств населення та національностей у парламенті, рішення якого мали б сприйматися конституційним урядом з метою запобігання процесу революції і анархії [26, с. 132, 133]. Б. Кістяківський розглядав економічну відсталість Росії як одну з важливих переваг для розвитку народного волевиявлення, як умову для позбавлення країни від чітких класових розмежувань, що полегшує побудову спільного базису конституційних змін [Там же, с. 132]. Український соціолог допускав класову боротьбу, яка може виникнути з розмежуванням класів людей з різними економічними і соціальними інтересами, в якості органічної складової організації конституційної правової держави. Б. Кістяківський вважав, що уряд має формуватися в партійний спосіб, а політичні партії мають представляти різні соціальні класи [Там же, с. 135].

Як і інших українських суспільно-політичних діячів, Б. Кістяківського цікавило питання прав опозиції в контексті захисту прав національних меншин. На його переконання, останнє мало відбуватися на двох рівнях: соціально-економічному та політичному. У політичній сфері передбачалося створення конституційного уряду, в якому були б пропорційно представлені всі національності; побудова держави на засадах федерації та культурної автономії [Там же, с. 177, 196]. Децентралізацію влади Б. Кістяківський, як і наведені українські політичні мислителі XIX – поч. XX ст., розглядав як засіб захисту національних меншин (опозиції), а також чинник підвищення ефективності державного управління [Там же, с. 177].

Отже, українська суспільно-політична думка про характер взаємодії опозиції та органів державного управління мала суттєві відмінності порівняно із західноєвропейською. Пропозиції українських гуманістів першої половини XVI ст. щодо поділу влади між різними суспільними інститутами більше, ніж на сто років випередили висновки англійських філософів – засновників системи стримувань і противаг. Роботи українських мислителів другої половини XVI – поч. XVIII ст. репрезентували радикальну течію європейської суспільної думки, яка схвалювала насильницькі методи опозиції по відношенню до уряду. З другої чверті XVIII ст. українська політична думка стає поміркованішою. У зв'язку зі встановленням абсолютної монархії спочатку в Росії, потім в Австрії, українські суспільні діячі обмежувалися критикою існуючої системи, характеристикою ненасильницьких засобів діяльності опозиції по відношенню до уряду. В умовах українського національного відродження суспільні діячі першої половини XIX ст. допускали застосування насильства з боку опозиції до уряду. З другої половини XIX ст., як і західноєвропейські, українські мислителі ставили питання щодо залучення меншості до державно-управлінської діяльності, йдучи далі – наполягаючи на суб'єкт-суб'єктних відносинах у державному управлінні через застосування принципу федералізму (як рівноправності) у взаємовідносинах суб'єктів політичної дії. Також виступали проти насильницьких методів взаємодії опозиції та уряду, захищали права національної опозиції, виявили причини її виникнення, модель її взаємодії з урядом та шляхи забезпечення її інтересів: децентралізацію влади, побудову держави на засадах федералізму, автономії. На початку XX ст. українська політична думка встановила залежність представництва меншості від виборчої системи, виправдовувала відносно радикальні методи діяльності (обструкцію) парламентської опозиції, обґрунтовуючи стабілізаційну роль останньої для системи державного управління.

Українська суспільно-політична думка поч. XVI – поч. XX ст. мала ментальні особливості ставлення української політичної опозиції до влади, специфіку моделі взаємодії політичної опозиції не лише з урядом, але й з усією системою державного управління в Україні.

Література:

1. Барка В. Правда Кобзаря / В. Барка. – Нью-Йорк, 1961. – 289 с.
2. Бачинський Ю. Україна ігредента / Ю. Бачинський. – Берлін, 1924. – 237 с.
3. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К. : Основні цінності, 2001. – 256 с. – (Серія “Спадщина”. Кн. 12).
4. Вишенський І. Вибрані твори / І. Вишенський / [упоряд., авт. вступ. ст. А. І. Скоць]. – Львів : Каменяр, 1980. – 141 с., іл. – (Серія “Шкільна бібліотека”).
5. Горський В. С. Історія української філософії : [курс лекцій] / В. С. Горський. – К., 1996. – 286 с.
6. Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії / М. С. Грушевський // Грушевський М. Твори : у 50 т. ; редкол. : П. Сохань, Я. Шашкевич, І. Гирич [та ін.] ; голов. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. Т. 1 (Серія “Суспільно-політичні твори (1894 – 1907)”). – 2002. – С. 301–312.
7. Грушевський М. Збірка статей: Наша політика / М. С. Грушевський // Грушевський М. Твори : у 50 т. / редкол. : П. Сохань, Я. Шашкевич, І. Гирич та ін. ; гол. ред. П. Сохань. – Львів : Світ, 2002. Т. 2 (Серія “Суспільно-політичні твори (1907 – 1914)”). – Розд. II. – С. 251–324.
8. Драгоманов М. П. Историческая Польша и Великоорусская демократия / М. П. Драгоманов. – К. : Типо-литографія М. Э. Заездного, Б.-Васильковская, 38, 1917. – 145 с.
9. Драгоманов М. П. Проект основаній устава українського общества “Вольный Союз” – “Вільна Спілка” / М. П. Драгоманов // У кн. : А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко “Історія української конституції”. – К. : Т-во “Знання України”,

1993. – С. 52–60.

10. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3-х т. – К., 1990. – Т. 2. – 694 с.
11. Козельський Я. П. Передмова до перекладу “Історії датської” Л. Голберга / Я. П. Козельський // Пам’ятки суспільної думки України (XVIII – перша половина XIX ст.) : хрестоматія. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 181–185.
12. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці, 2000. – 487 с
13. Начерки Конституції Республіки Георгія Андрузького // Кирило-Мефодіївське товариство : у 3-х т. – К., 1990. – Т. 2. – С. 569–576.
14. Оріховський С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу / С. Оріховський // Українські гуманісти епохи Відродження : антологія : у 2-х ч. – К. : Наук. думка ; Основи, 1995. – Ч. 1. – С. 23–61.
15. Орлик П. Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького / П. Орлик // А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко “Історія української конституції”. – К. : Т-во “Знання України”, 1993. – С. 25–37.
16. Прокопович Ф. Філософські твори : в 3-х т. / Феофан Прокопович.
Т. 1. Про риторичне мистецтво. – Кн. 5. Розгляд почуттів. Р. 8. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/procop/proc110.htm#rozdz8>
17. Прокопович Ф. Різні сентенції / Ф. Прокопович // Філософські твори: в 3 т. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/procop/proc115.htm>
18. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя). / О. І. Салтовський. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 396 с. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/salto/salt.htm>
19. Скакун О. Ф. М. П. Драгоманов как политический мыслитель / О. Ф. Скакун. – Х. : Основа, 1993. – 144 с.
20. Франко І. “Громада” і “задруга” серед українського народу в Галичині і на Буковині / І. Франко // Збір. тв. : У 50 т. – К., 1984. – Т. 44. – Кн. 1. – С. 487–495.
21. Франко І. До історії соціалістичного руху / І. Франко // Про соціалізм і марксизм. – Нью-Йорк, 1966. – С. 121–151.
22. Франко І. Народна програма / І. Франко // Збір. тв. : у 50 т. – К., 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 521–549.
23. Франко І. Програма галицьких соціалістів / І. Франко // Збір. тв. : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45 – С. 448–464.
24. Франко І. Що таке поступ? // І. Франко // Збір. тв. : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
25. Франко І. Народники и марксисты / І. Франко, А. Фаресов // Збір. тв. : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 272–275.
26. Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / С. Хейман ; пер. з англ. – К. : Основні цінності, 2000. – 304 с. – (Серія “Спадщина”).

Надійшла до редколегії 28.12.2009 р.